

Чирко Б.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ЕТНІЧНІ НІМЦІ УКРАЇНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННІ ЧАСИ

Етнічні процеси в Україні, зокрема історія етнічних німців, становлять значний науковий інтерес та актуальність для вітчизняної етнологічної науки. У статті розглядаються правовий статус, соціальний стан, а також зміни демографічного характеру, які відбувалися в середовищі німецької етнічної групи в Україні в роки Другої світової війни. Автор аналізує ставлення органів радянської влади та нацистського окупаційного режиму до німецької етнічної групи. Розглядаються статус та характер перебування етнічних німців у режимі спецпоселень, репатріація та проблеми роз'єднаних сімей у повоєнні часи. Особливу увагу автор приділяє питанням зняття обмежень у правовому стані більшості німецького населення СРСР у результаті німецько-радянських переговорів в Москві в 1955 р. Джерельну базу публікації становлять документи державних архівів України та Німеччини, а також публікації відомих німецьких дослідників.

Ключові слова: етнічні німці, Україна, СРСР, Німеччина, Друга світова війна, сталінський режим, нацистський окупаційний режим, репресії, терор, депортації, репатріації.

Етнічні процеси в Україні, зокрема історія німецької групи, становлять значний науковий інтерес та актуальність для української етнологічної науки. Зазначимо, що правовий та соціальний статус, демографічні зміни в середовищі етнічних німців в Україні в роки Другої світової війни знайшли суттєве відображення у працях українських та закордонних дослідників. Зазначені проблеми досліджуються у наукових працях В.М. Васильчука, О.Ф. Іванова, І.О. Іванькова, Альфреда Айсфельда, а також інших дослідників історії німецької етнічної групи в Україні. Автор пропонованої публікації продовжує дослідження особливостей становища німецької етнічної групи у військовий період та повоєнні часи.

Для більш ґрунтовного усвідомлення питання про характер ставлення до німецької етнічної групи з боку радянської влади у воєнні часи дамо коротку характеристику становища етнічних німців, поляків та представників інших етнічних груп у 1920–1930-х рр. Як відомо, наприкінці 1920-х рр. в СРСР остаточно сформувався сталінський тоталітарний режим. Кардинальні зміни сталися в галузі національної політики – починає згортатися українізація, змінюється державна політика щодо національних меншин. Особливого розмаху набувають репресивні акції щодо «націоналіс-

тів» та «фашистів» (в тому числі і з середовища національних меншин). Переслідування «націоналістів» та «фашистів» були зумовлені та тісно пов'язувалися із внутрішньою політикою сталінського тоталітарного режиму. Репресії щодо «націоналістів» (німецьких, польських та інших) пов'язувалися і з міжнародним фактором – загостренням становища у світі. Погіршення відносин СРСР з Німеччиною та Польщею і відповідне посилення антинімецької та антипольської пропагандистських кампаній зумовили, зокрема, особливу упередженість радянських владних структур до німецького та польського населення, яке розглядалося як потенційна база «фашистської» діяльності в країні.

Така упередженість сталінського тоталітарного режиму щодо німецьких, польських та інших «націоналістів» і «фашистів» стали сигналом для посилення шовіністичної кампанії, в перших ешелонах якої було радянсько-партійне керівництво республіки. Політбюро, Оргбюро та Секретаріат ЦК КП(б)У прийняли десятки постанов, на підставі яких проводилися «чистки», а потім і ліквідація навчальних закладів, які здійснювали роботу мовами національних меншин. Поряд із ліквідацією національних навчальних закладів та інших культурно-освітніх установ проводилася

реорганізація національних адміністративно-територіальних одиниць. У 1935–1937 рр. поряд із ліквідацією інститутів національно-культурного розвитку продовжувалися арешти та заслання тих, хто проходив у сфальсифікованих справах «контрреволюційних» та «націоналістичних» організацій. Масового характеру набули депортації національних меншин із місць їх історичного проживання в Україні.

Фабрикувалися справи шпигунських, диверсійних та повстанських організацій, що склалися з українських, німецьких, польських, грецьких та інших «націоналістів». Причому більшість союзів, організацій, центрів, що проходили по лінії НКВС, якщо й існували, то лише в уяві організаторів репресивних акцій. Однією з таких міфічних шпигунських організацій був «Національний Союз німців на Україні», «викритий» органами НКВС у 1937 р. Етнічні німці, яким інкримінували участь у цій організації, були репресовані. З них 14 було розстріляно, а 100 (в основному студенти) отримали від 5 до 10 років ув'язнення за участь у неіснуючій «шпигунській» організації.

У 1937 р. масові каральні операції обрушилися на німецьке населення Одеської області, на території якої в той час проживало 120 тис. німців, із них 50 тис. мешкали у трьох німецьких національних районах – Спартаківському, Зельцьському та Карл-Лібкнехтівському. Для надання репресіям більшої ефективності НКВС пропонувало «не послабляючи оперативного удару НКВС» щодо розгрому підпілля в німецьких селах, розгорнути партійно-масову роботу в німецьких районах, посилити конкретне керівництво по лінії радянської роботи, а також виселити «контрреволюційні елементи» з німецьких районів області – до 5 тис. родин [1, с. 200]. Якщо припустити, що кожна родина складалася з 3–4 чоловік, то НКВС передбачало виселити до 20 тис. німців, або майже кожного другого мешканця німецьких національних районів Одеської області.

Пізніше депортаціям підлягали і ті німецькі колоністи, які мешкали на території Західної України. Як відомо, відповідно до радянсько-німецького договору від 28 серпня 1939 р. (пакт Молотова – Ріббентропа) відбувся поділ «сфер впливу» СРСР та Німеччини у Східній Європі. Під наглядом змішаної радянсько-німецької комісії більшість німецького населення, що мешкало в західноукраїнських землях, переїхало до Німеччини або в зони її впливу. Тих німців, які бажали виїхати з нових областей Радянського Союзу, але не були прийняті німецькою владою, відправили

у східні райони країни. У зв'язку з цим ще раз підкреслимо, що німці, поляки, а також представники низки інших етнічних груп розглядалися органами влади України як «шкідницькі нації». Зрозуміло, що подібне ставлення було і до тих етнічних німців, які опинилися в зонах контролю Радянського Союзу. Більше того, німці, які раніше проживали на території Польщі, розчленованої у вересні 1939 р. тоталітарними режимами, розглядалися радянською владою не тільки як «німецьке населення», але й як колишні громадяни країни, що належала до «буржуазного», «імперіалістичного» світу. Подібні «обставини» викликали у представників радянсько-партійного апарату, НКВС та інших державних структур особливу увагу, занепокоєність та прагнення будь-якими методами «присікти» ймовірно, гіпотетично уявлену можливість здійснення з боку етнічних німців «антирадянської» та «шпигунської» діяльності. У результаті щодо цієї категорії громадян німецької національності, як і взагалі німецького населення країни, продовжували здійснюватися масові арешти, депортації та інші форми репресивних акцій.

З початком радянсько-німецької війни становище етнічних німців у Радянському Союзі ще більше ускладнюється. Сталінський режим розпочинає масові депортації етнічних німців із різних регіонів СРСР. Нагадаємо, що термін «депортація» означає примусове переміщення, висилку, заслання за межі певної території окремих осіб або етнічних чи соціальних груп. По суті депортації набували форми «етнічних чисток» щодо представників німецької національності, які проживали в центральних та прикордонних районах СРСР. У серпні 1941 р. в Комі АРСР були переселені родини німців – «трудова переселенців», які були виселені з України в Карелію у 1932–33 рр. [2, с. 698]. 26 серпня 1941 р. ЦК ВКП(б) та РНК СРСР приймають постанову про «Переселення німців з Республіки Поволжя, Саратовської та Сталінської областей» [2, с. 698]. Цією постановою «партії та уряду» віддавався наказ переселити в Сибір та Казахстан всіх етнічних німців Поволжя (майже 500 тис. чоловік). Керівництво та здійснення переселень покладалося на НКВС із залученням низки відомств та державних установ. Масовим депортаціям у східні райони країни піддавалося також і німецьке населення, яке проживало в Європейській частині СРСР. 31 серпня 1941 р. Політбюро ЦК ВКП(б) приймає постанову «Про німців, які мешкають на території Української РСР». Зазначеним документом перед-

бачалося депортувати понад 80 тисяч німецького населення України [2, с. 699]. Депортації здійснювалися на підставі й інших документів. За постановою Державного Комітету Оборони (ДКО) № 702сс протягом вересня-жовтня 1941 р. до Казахстану передбачалося депортувати 63 тис. німців, які мешкали в Запорізькій області, та ще 46 тис. зі Сталінської та Ворошиловградської областей [2, с. 700]. У жовтні 1941 р. 31 тис. німців із Запоріжжя було переселено в Актюбінську, Джамбульську, Карагандинську, Кзил-Ординську, Кустанайську, Новосибірську та Семипалатинську області; 35 тис. німців із Донеччини було переселено в Алма-Атинську, Східно-Казахстанську, Павлодарську, Семипалатинську, Акмолинську та Новосибірську області; ще 10 тис. німців, які проживали в Луганській області, було переселено в Північно-Казахстанську та Семипалатинську області [2, с. 700].

У процесі бойових дій більшість території України за винятком Трансністрії та Галіції за рішенням нацистського керівництва увійшла до складу Рейхскомісаріату Україна (РКУ) з адміністративним центром в м. Рівне. З 1 вересня 1941 р. РКУ очолював Е. Кох. До складу РКУ входило п'ять генерал-комісаріатів із центрами в Житомирі, Луцьку, Києві, Миколаєві та Дніпропетровську. Імперське міністерство окупованих східних територій на чолі з А. Розенбергом також претендувало на управління територією Рейхскомісаріату Україна та контроль за етнічними німцями, які там мешкали. Поряд із цим подібні претензії висловлювало керівництво СС, відомства Гімmlера та Герінга. За попередніми підрахунками окупаційної влади на території Рейхскомісаріату Україна перебувало 163 тис. етнічних німців, у тому числі в Житомирському генерал-комісаріаті – 42 тис., Київському – 9 тис., Луцькому – 5 тис., Дніпропетровському – 70 тис., в Миколаївському – 30 тис., в Мелітополі – 7 тис. [3, с. 338].

За розпорядженням рейхскомісара Е. Коха від 15 вересня 1942 р. німці, які мешкали на території РКУ, визнавалися такими, що належать до німецької національної спільноти («gehoren zur deutschen Volksgemeinschaft»), проте це не означало надання їм німецького громадянства [4, с. 366]. 23 листопада 1942 р. у Міністерстві внутрішніх справ Німеччини було прийнято рішення про надання німецького громадянства особам, які пройшли реєстрацію та внесені до реєстру «Етнічні німці України» («Deutsche Volksliste Ukraine»). За результатами проведення реєстрації етнічних німців та внесення до реєстру їм видавалося

посвідчення («Ausweis der Deutschen Volksliste der Ukraine»), яким встановлювалося внесення до реєстру та надання німецького громадянства («besitzt die deutsche Staatsangehörigkeit»). Водночас отримання німецького громадянства етнічними німцями не означало надання їм рівних прав із «рейхсдойче» [4, с. 366–367]. Циркуляром Імперського міністерства окупованих східних територій від 1 грудня 1942 р. роз'яснювалося, що німецькі піддані та «фольксдойче» мають різний правовий статус. Відзначалося, що «фольксдойче» – це особи німецької національності, які не мають німецького громадянства [4, с. 367].

З початку контрнаступу радянських військ наприкінці 1941 – початку 1942 рр. нацистське керівництво прийняло рішення про переселення етнічних німців, які перебували на території України, Білорусії, Молдови, Криму, Північного Кавказу та північно-західних областей Росії, у західні регіони. У лютому 1943 р. було піддано евакуації близько 11 500 німців, які мешкали в Калмикії, Північному Кавказі, а також у Харківській та Сталінській округах України [5, с. 29]. У лютому-травні 1943 р. проводилася евакуація німецького населення з району станції Синельникове, яка знаходилася в Дніпропетровській області [5, с. 30]. Масова евакуація німецького населення з території Рейхскомісаріату Україна здійснювалася з серпня 1943 по травень 1944 р. Евакуація здійснювалася з Харкова, Миколаєва, Дніпропетровська, Запоріжжя, Нікополя, Кривого Рогу, Мелітополя, Маріуполя та Криму. Загалом із цих регіонів до жовтня 1943 р. було евакуйовано понад 140 тис. етнічних німців [5, с. 30]. Спочатку вони були розміщені на території Житомирської, Волинської та Подільської областей, а потім перевезені до Генерал-Губернаторства та Вартегау. Ще 44 600 німців, в основному тих, які мешкали на Волині, були переселені в західну частину Рейхскомісаріату Україна (спочатку в район Білостоку, а потім у Вартегау) [5, с. 30]. Відзначимо, що район Вартегау знаходився на території польських округ Познань, Іновроцлав та Лодзь і входив після окупації Польщі у вересні 1941 р. до складу Німецької імперії як «Імперський край Вартегау», який призначався для «германізації» цієї території, тобто вилучення польського, єврейського та іншого інонаціонального населення і заселення його території етнічними німцями [6, с. 321]. До липня 1944 р. у Вартегау було близько 240 тис. етнічних німців, які раніше проживали у Причорномор'ї, Східній Волині та Трансністрії. У січні 1945 р. Вартегау був зайня-

тий Червоною армією та поставлений під контроль радянської військової адміністрації [5, с. 31]. Загалом до кінця березня 1944 р. із Рейхскомісаріату Україна було евакуйовано 116 625 етнічних німців [5, с. 30].

Зазначимо, що евакуації етнічних німців отримали назву «адміністративних переселень». А сам термін «адміністративні переселенці» означав контингент етнічних німців, які підлягали переселенню на території, що були під контролем Німецького Рейху [5, с. 30]. Переселення здійснювалися під управлінням та охороною окупаційної влади, яка уважно стежила за тим, щоб усі «фольксдойче» були евакуйовані у призначені для них місця. Причому звернемо увагу на те, що ставлення самих людей до евакуації, їх бажання залишитися або бути переселеними окупаційна влада до уваги не приймала. Це були примусові переселення саме тих «фольксдойче», які формально мали певні «привілеї» порівняно з представниками інших етнічних груп. За висловом німецького дослідника Альфреда Айсфельда, етнічні німці опинилися у стані «привілейованих жертв» [4, с. 369]. Зрозуміло, що у 1944 р. переселення етнічних німців давало їм змогу уникнути репресій з боку каральних служб сталінського режиму [4, с. 369]. Однак у подальшому саме ці переселення «фольксдойче» на Захід стали причиною переслідувань та дискримінації етнічних німців органами радянської влади, які відбувалися протягом багатьох повоєнних років [4, с. 369].

Під час бойових дій із просуванням Червоної армії на територію Польщі та Чехословаччини виникає питання про ставлення органів влади до військовополонених, остарбайтерів, адміністративних переселенців, а також етнічних німців («фольксдойче»), які були вивезені до Рейху або добровільно перейшли на його територію. 31 серпня 1944 року ЦК КП(б)У та РНК УРСР приймають постанову про утворення органами НКВС перевірконо-фільтраційних таборів (ПФТ) або перевірконо-фільтраційних пунктів (ПФП) у Львівській, Дрогобичській та Волинській прикордонних областях [7, с. 99]. Протягом жовтня-грудня 1944 р. у складі фронтів були сформовані зборні та зборно-пересилочні пункти (ЗПП) та табори, до яких направляли репатріантів. Уздовж кордону СРСР діяло 15 перевірконо-фільтраційних таборів (ПФТ) НКВС та 35 збірно-пересилочних пунктів Наркомату оборони [4, с. 370–371].

4 жовтня 1944 р. РНК СРСР приймає постанову «Про Уповноваженого Ради Народних Комісарів СРСР у справах репатрійованих громадян

СРСР». На посаду Уповноваженого було призначено генерал-лейтенанта Ф. Голікова. 6 жовтня Ф. Голіков видає інструкцію із проведення репатріації громадян СРСР, які були звільнені Червоною армією або збройними силами союзних держав [7, с. 99]. 6 січня 1945 р. РНК СРСР приймає постанову «Про прийом та розміщення репатрійованих радянських громадян» [7, с. 100]. 22 травня приймається рішення про утворення у структурі НКВС відділу «Ф», який відповідав за фільтрацію репатрійованих осіб [7, с. 101]. Репатріантів, в тому числі й етнічних німців, передавали до фільтраційних таборів НКВС, а потім переправляли на радянську територію [7, с. 103].

Радянські репатріаційні команди в західних окупаційних зонах закликали російських німців повернутися до Радянського Союзу. Перед людьми виникала дилема: повернутися на батьківщину або залишитися на Заході. Частина німців погоджувалася повернутися, а інші намагалися ухилитися від репатріації. Так виникала проблема роз'єднаних сімей [7, с. 105]. Всього, за підрахунками дослідників, в СРСР було репатрійовано близько 245–250 тис. російських німців, які знаходилися після закінчення війни на території, яка контролювалася Радянською армією, а також 45–50 тис. російських німців, які знаходилися на території західних окупаційних зон [7, с. 117].

За наказом НКВС СРСР № 0027 від 10 січня 1946 р. та директивою НКВС СРСР № 21 від 24 січня 1946 р. репатрійовані німці, які служили в стройових частинах вермахту, відправлялися в спеціально утворені для них комендатури. Зазначені установи були у підпорядкуванні Наркомату вугілля Казахстану, а також в Бурят-Монгольській АРСР, Красноярському краї, Кемеровській, Молотовській та Іркутській областях [7, с. 111–112]. В Україну змогли повернутися лише окремі репатріанти. Так, у липні 1945 р. в Чернігівську область переїхала невеличка група німецьких репатріантів у кількості 10 дорослих та 14 дітей. Однак і вони пізніше були змушені виїхати на спецпоселення в Новоросійську область [7, с. 112]. У зв'язку з цим зазначимо, що перші німці-репатріанти, які пройшли перевірку в ПФТ, повернулися в місця проживання, зокрема в Україну, Крим, Приазов'я та деякі інші регіони. Проте у подальшому органи НКВС почали відправляти репатріантів на спецпоселення.

Варто сказати, що ставлення органів влади до репатріантів було негативним, а часто і ворожим. 21 липня 1945 р. був виданий указ НКВС СРСР «Про облік та реєстрацію радянських громадян,

які репатріюються». Як зазначає Альфред Айсфельд, формально вони мали однакові права з іншими спецпереселенцями, які визначалися постановою РНК СРСР від 8 січня 1945 р. «Про правовий стан спецпереселенців», проте зрівнювання прав німців-репатріантів з іншими спецпереселенцями не було [7, с. 114]. У перші повоєнні роки політика партійних та радянських органів була спрямована на закріплення депортованого населення низки народів країни, в тому числі й етнічних німців, у визначених для цього районах. 26 листопада 1948 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ «Про карну відповідальність за втечі з місць обов'язкового та постійного поселення осіб, виселених в віддалені райони Радянського Союзу в період Вітчизняної війни». У документі підкреслювалося, що «переселення в віддалені райони Радянського Союзу проведено довічно, без права повернення їх до колишнього місця проживання» [8, с. 232].

Зняття обмеження у правовому стані спецпереселенців почалося з липня 1954 р. після прийняття Постанови Ради міністрів СРСР № 1439-689 «Про зняття деяких обмежень у правовому стані спецпереселенців». Спочатку зняття обмежень стосувалися дітей до 16-річного віку та дітей старше 16 років, які були прийняті або вже навчалися в навчальних закладах. У подальшому зняття з обліку спецпоселення Міністерства внутрішніх справ стало поширюватися на учасників Великої вітчизняної війни, осіб, нагороджених орденами та медалями СРСР, членів родин загиблих на фронті, викладачів навчальних закладів та деякі категорії жінок [8, с. 232–233].

Зняття обмежень у правовому стані більшості німецького населення СРСР сталося після німецько-радянських переговорів в Москві у вересні 1955 р. Їх зняття мотивувалося тим, що «існуючі обмеження в правовому стані спецпереселенців-німців та членів їх родин, виселених у різні райони країни, в подальшому не викликаються необхідністю» [8, с. 233]. При цьому відзначалося, що «зняття з німців обмежень із спецпоселення не приводить при цьому до повернення майна, конфіскованого при виселенні, і що вони не мають права повертатися в місця, звідкіля вони були виселені» [8, с. 233].

Звернемо увагу на те, що проблема російських німців протягом тривалого часу (у перше післявоєнне десятиліття) не була помітним фактором у радянсько-німецьких відносинах. Ситуація почала змінюватися після того, як у лютому 1955 р. у ФРН було прийнято закон, відповідно

до якого германськими підданими визнавалися особи, які отримали громадянство в роки Другої світової війни. Питання про подальшу долю російських німців стало активно обговорюватися після того, як у вересні 1955 р. між Радянським Союзом та Німеччиною були відновлені дипломатичні стосунки на рівні посольств та консульств [9, с. 115]. У процесі дипломатичних переговорів у ноті германської сторони відзначалося: «До числа обговорюваних відноситься і питання про звільнення тих німців, які зараз знаходяться під арештом на території Радянського Союзу і в зоні його впливу і яким перешкоджають виїхати з цих областей» [9, с. 115]. Під час переговорів у Кремлі бундесканцлер К. Аденауер заявив, що мова йде не тільки про військовополонених, а й про 130 тис. німців, від яких отримано заяви і яким перешкоджають виїхати з СРСР [9, с. 115]. Голова Ради Міністрів М. Булганін змушений був «під чесне слово» пообіцяти, що вони будуть відпущені [9, с. 116]. Після проведення переговорів між радянською та німецькою сторонами у 1955 р. германський Червоний Хрест намагався встановити контакти між членами сімей, які в результаті війни опинилися на території різних країн. Така робота проводилася у контакті з радянським Червоним Хрестом. У результаті російські німці змогли отримувати від родичів з Німеччини не тільки листи, але й посилки [9, с. 116]. Незважаючи на те, що переговори з питання російських німців постійно затягувалися, у 1958 р. до Німеччини виїхало 4122 особи, а наступного року – 5563 [9, с. 118]. З весни 1960 р. радянський уряд вважав, що угода про репатріацію виконана і термін її вичерпано. За оцінками німецької сторони, у ФРН змогли повернутися тільки 60% німецьких підданих, які проживали в Радянському Союзі. Водночас із часів переговорів К. Аденауера в Москві становище російських німців суттєво покращилося. Мається на увазі те, що 13 грудня 1955 р. Президія Верховної Ради СРСР приймає указ «Про зняття обмежень у правовому стані з німців та членів їх сімей, які знаходяться на спецпоселенні». У результаті вони отримали право залишати спецпоселення та переїжджати в інші регіони Радянського Союзу, за винятком місць їх довоєнного проживання [9, с. 118].

Нові можливості для забезпечення етносоціальних, культурних, релігійних та духовних запитів німецької етнічної спільноти виникають у роки сучасного українського державотворення.

Список літератури:

1. Німці в Україні. 20–30-ті рр. ХХ ст. [зб. док. держ. архівів України / упоряд. Яковлева Л.В., Чирко Б.В., Пишко Л.П.]. – К. : НАН України, Ін-т історії України, 1994. – 243 с.
2. Айсфельд А. Депортация [Альфред Айсфельд // Немцы России: энциклопедия в 3-х т. / редкол.: В. Карев (пред.редкол.) и др.]. – М. : ЭРН, 1999. – С. 696–703. –Т. 1: А–И.
3. Айсфельд А. Великая Отечественная война [Альфред Айсфельд // Немцы России: энциклопедия в 3-х т. / редкол.: В. Карев (пред.редкол.) и др.]. – М.: ЭРН, 1999. – С. 696–703. –Т. 1: А–И.
4. Айсфельд А. Привилегированные жертвы: этнические немцы Украины во время и после Второй мировой войны / Альфред Айсфельд // Наук. вісник Миколаївського національного ун-ту імені В. О. Сухомлинського [зб. наук. пр.]. – Миколаїв : МНУ, 2011. – С. 361–378. – Випуск 3.30: Історичні науки.
5. Айсфельд А. Административные переселенцы / Альфред Айсфельд // Немцы России: энциклопедия в 3-х т. / редкол.: В. Карев (пред.редкол.) и др.]. – М. : ЭРН, 1999. – С. 696–703. –Т. 1: А–И.
6. Айсфельд А. Вартегау / Альфред Айсфельд // Немцы России: энциклопедия в 3-х т. / редкол.: В. Карев (пред.редкол.) и др.]. – М. : ЭРН, 1999. – С. 696–703. –Т. 1: А–И.
7. Альфред Айсфельд. Репатриация на чужбину... (репатриация советских немцев 1946–1947 гг.) / Альфред Айсфельд // 3 архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2007. – № 2 (29). – С. 99–119.
8. Айсфельд А. Национальная политика в СССР по отношению к немцам / Альфред Айсфельд // Вопросы германской истории: [сб. науч. тр. / отв. ред. С. И. Бобылева]. – Днепропетровск : РИО ДНУ, 2005. – С. 209–239.
9. Айсфельд А. Российские немцы в послевоенных советско-германских отношениях / Альфред Айсфельд // Отечественная история. – 1996. – № 3. – С. 115–128.

ЭТНИЧЕСКИЕ НЕМЦЫ УКРАИНЫ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ И ПОСЛЕВОЕННОЕ ВРЕМЯ

Этнические процессы в Украине, в частности история этнических немцев, представляют значительный научный интерес и актуальность для отечественной этнологической науки. В статье рассматриваются правовой статус, социальное положение, а также изменения демографического характера, которые имели место в немецкой этнической группе в Украине в годы Второй мировой войны. Автор анализирует отношение органов советской власти и нацистского оккупационного режима к немецкой этнической группе. Рассматриваются статус и характер пребывания этнических немцев в режиме спецпоселений, репатриация и проблемы разделенных семей в послевоенные годы. Особое внимание автор уделяет вопросам снятия ограничений в правовом положении большинства немецкого населения СССР в результате немецко-советских переговоров в Москве в 1955 г. Источниковедческую базу публикации составляют документы государственных архивов Украины и Германии, а также публикации известных немецких исследователей.

Ключевые слова: этнические немцы, Украина, СССР, Вторая мировая война, сталинский режим, нацистский оккупационный режим, репрессии, террор, депортации, репатриации.

ETHNIC GERMANS OF UKRAINE DURING THE SECOND WORLD WAR AND POST-WAR TIMES

Ethnic processes in Ukraine, in particular, the history of ethnic Germans, have significant research interest and relevance for the national ethnological studies. In the paper the changes in legal status, social status and demographic changes, which occurred in the German ethnic group in Ukraine during the World War II are studied. The attitude of the Soviet authorities and the Nazi regime towards the German ethnic group is analysed. The status and nature of the ethnic Germans in the special settlement regime, repatriation and the problem of fragmented families in the post-war era are explored. The special attention is focused on the issues of the removal of restrictions in the legal status of the majority of the German population in the USSR as the results of the German-Soviet negotiations in Moscow (1955). The sources base is represented by the documents from the state archives of Ukraine and Germany, as well as the studies of the famous German researchers.

Key words: ethnic Germans, Ukraine, USSR, Germany, World War II, Stalin's regime, Nazi occupation regime, repressions, terror, deportation, repatriation.